

سومین تحول بزرگ در کتابداری ایران: نقدی بر مارک ایران

دکتر مرتضی کوكبی*

در تاریخ کتابداری ایران سه تحول پدید آمده است که برای توصیف اهمیت آنها می‌توان از عبارت "نقطه عطف" استفاده کرد. نخستین این تحولات، انتشار کتاب "سرعنوانهای موضوعی فارسی" در سال ۱۳۶۳ است که در فهرستنویسی موضوعی انتشارات ایرانی تحولی اساسی ایجاد کرد و آن را از پراکندگی موجود در آن زمان، به سوی یکدستی چشمگیری سوق داد. نگارنده در مقاله‌ای درباره اهمیت کتاب سرعنوانهای موضوعی فارسی چنین نوشت: "... این کتاب که حاصل پانزده سال تلاش گروهی از صاحب نظران پر تجربه کتابداری ایران است توانست مهمترین موانع موضوع‌دهی به کتابهای فارسی را از میان بردارد. با استفاده از

این کتاب، کتابداران می‌توانند در تعیین شکل بیان موضوع کتابهای فارسی از روشی یکسان و استاندارد شده پیروی کنند و از این طریق کارآئی، سهولت و سرعت اطلاع‌یابی و اطلاع‌رسانی مجموعه کتابخانه خود را به مقدار قابل ملاحظه‌ای افزایش دهند." (کوکبی، ۱۳۶۶).

تحول دوم، انتشار کتاب "قواعد فهرستنویسی انگلوامریکن" در سال ۱۳۷۱ بود که ترجمه این مجموعه قواعد فهرستنویسی جهانی را در اختیار کتابداران ایرانی قرار داد. اما در حالی که می‌توانست تأثیری بزرگ بر یکدست سازی فهرستنویسی توصیفی انتشارات ایرانی بر جای گذارد به دلیل عدم استقبال کتابخانه ملی از آن، آن گونه که باید

مؤثر واقع نشد. در اهمیت این رخدادهای نیز، نگارنده در مقاله‌ای نوشت: "... یکی از مهم‌ترین رخدادهای در فهرست نویسی انتشارات ایرانی از تاریخ تصویب برنامه کارشناسی پیوسته کتابداری، ترجمه و ویرایش دوم و بازنگری شده قواعد فهرست نویسی انگلو-امریکن است. به کارگیری این ترجمه در کتابخانه‌های ایران می‌تواند سرفصل نویسی در استاندارد ساختن فهرست نویسی انتشارات ایرانی باز کند. این ترجمه می‌باید فضای بسیار بزرگی را در سرفصل دروس سازماندهی مواد، چه در آموزش نظری و چه در تمرین عملی، به خود اختصاص دهد و جایگزین تمام مطالب مربوط به آی. سی. [اس. بی. دی. شود. مدرسین دروس سازماندهی مواد نیز بهتر است هر چه بیشتر از این کتاب در تدریس فهرست نویسی توصیفی استفاده کنند. کتابخانه ملی نیز می‌باید این ترجمه را در تدوین قواعد فهرست نویسی خاص انتشارات ایرانی، مبنای کار خود قرار دهد. در مرحله کنونی، یعنی مرحله تشکیل شبکه رایانه‌ای کتابشناختی ملی، بیش از هر چیز به فهرست نویسی استاندارد نیازمندیم و ترجمه قواعد فهرست نویسی انگلو-امریکن مهم‌ترین ابزار در این استانداردسازی است" (کوکبی، ۱۳۷۶).

یکی از دلایلی که در نقل قول بالا دربارۀ

اهمیت انتشارات انگلوامریکن ارائه شده نیاز به این مجموعه قواعد برای داشتن فهرست نویسی استاندارد است که برای تشکیل شبکه کتابشناختی ملی از ملزومات است. در همین راستای تشکیل شبکه کتابشناختی ملی است که تحول سوم، یعنی انتشار دستنامه مارک ایران (کمیته ملی مارک ایران، ۱۳۸۱) از اهمیت بالایی برخوردار می‌شود.

اگر چه دو تحول نخست، در زمینه یکدست سازی فهرست نویسی انتشارات ایرانی اهمیت دارند و اگر چه مارک ایران نیز، بر یکدست سازی فهرست نویسی انتشارات ایرانی بی تأثیر نخواهد بود اما آن چه که تحول سوم را از اهمیت بالایی برخوردار می‌سازد این است که مارک ایران تبادل کامپیوتری اطلاعات فهرست نویسی را میان کتابخانه‌های ایران از یک سو و میان کتابخانه‌های ایران با کتابخانه‌های جهان از سوی دیگر، در سطحی چشمگیر، پیش خواهد برد. با استفاده از فرمت مارک ایران، داده‌های فهرست نویسی در درون شبکه کتابشناختی ملی یا سهولت و سرعت بیشتری به حرکت در خواهند آمد و انتقال اطلاعات از این طریق، چه در شبکه کتابشناختی ملی و چه در شبکه کتابشناختی جهانی، بی‌ریختی سریع و مؤثر خواهد یافت. از این روست که بررسی

- دستنامه مارک ایران، حداقل از این نظر که می‌تواند به عنوان ابزاری در راستای تشکیل شبکه کامپیوتری کتابشناختی ملی به کار رود اهمیت می‌یابد.
۱. مقدمه
۲. نحوه تنظیم دستنامه
- مارک ایران حاصل تلاشهای نزدیک به سه سال کمیته ملی مارک ایران در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران است که در سی و پنج جلسه مشترک و صدها جلسه اختصاصی مرکب از گروههای کاری خاص تجسم یافت. کمیته ملی مارک ایران متشکل از هشت عضو بود که بیشتر آنها از اعضاء هیأت علمی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران بودند (کمیته ملی مارک ایران، ۱۳۸۱) و نگارنده نیز در این کمیته عضویت داشت. وجود دو نفر کارشناس کامپیوتر در این کمیته نیز این اطمینان را به وجود می‌آورد که تصمیمات این کمیته از نظر دانش و تخصص کامپیوتر در آینده با دشواریهای کمتری رو به رو خواهد بود. مارک ایران بر مبنای فرمت مارک جهانی یا یونی مارک (UNIMARC) و با تغییراتی که در انطباق با نیازهای فهرستنویسی و کتابشناختی ایران در این فرمت جهانی داده شد گسترش یافت. دستنامه مارک ایران، پس از پیشگفتار، دارای ساختاری به شرح زیر است:
۳. ساختار فرمت مارک ایران
۴. اطلاعات عمومی برچسب رکورد و فیلدهای داده‌ای برچسب رکورد
۵. بلوک شناسایی
- ۱ بلوک اطلاعات کد شده
- ۲ بلوک اطلاعات توصیفی
- ۳ بلوک یادداشتها
- ۴ بلوک شناسه رابط
- ۵ بلوک عنوانهای مرتبط
- ۶ بلوک تجزیه و تحلیل موضوعی
- ۷ بلوک مسؤولیت معنوی اثر
- ۸ بلوک ویژه کاربرد بین المللی
- ۹ بلوک ویژه استفاده کتابخانه‌های ایران
- مارک ایران همچنین دارای هفت پیوست به شرح زیر است:
- پیوست یک: کد زبانها
- پیوست دو: کد کشورها
- پیوست سه: کد نقشها
- پیوست چهار: کد نظامهای موضوعی
- پیوست پنج: قواعد فهرست نویسی و کد فرمت
- پیوست شش: اطلاعاتی که باید به ضمیمه رکوردهای مبادله ارائه شود
- پیوست هفت: مثالها
- در انتهای دستنامه مارک ایران دو واژه نامه فارسی - انگلیسی و انگلیسی - فارسی نیز،

- افزون بر واژه نامه‌ای که در صفحات ۲ تا ۵ ظاهری.
۴. به نظر می‌رسد که در فیلد 225، فروست، اشتباهاتی وجود دارد. مثالهای ۱ و ۷ در صفحات ۱۱۸، ۱۱۹، و ۱۲۰ که برای مواردی که "عنوان فروست باشکول مستند مطابقت ندارد." آورده شده، با مثال ۶ که برای مواردی که "عنوان فروست با شکل مستند مطابقت دارد." آورده شده تفاوتی ندارد. به طور کلی، مثالها در این فیلد، نشان دهنده تفاوت‌های مورد نظر نیستند.
۵. در فیلد 225 معلوم نیست که کدام نشانگر، مشخص می‌کند که از فروست باید شناسه افزوده ساخته شود یا نه.
۶. در فیلد 680، رده بندی کتابخانه کنگره، معلوم نیست به چه دلیل از نشانه‌های ## برای سال انتشاری که در کتابشناسی ملی به شماره راهنمای رده‌بندی کتابخانه کنگره افزوده می‌شود استفاده شده است. در هیچ جای این فیلد نیز توضیحی در این مورد به چشم نمی‌خورد. در ۱۴ مثال از ۱۹ مثال انتهای کتاب نیز، از این نشانه‌ها استفاده شده است.
۷. در فیلد 700، نام شخص - به منزله سرشناسه (مسئولیت معنوی درجه اول)، فیلد فرعی \$f به تاریخ اختصاص داده شده اما توضیح داده نشده است که اگر سال تولد یا وفات شخص معلوم نبود آن را باید با چهار
- مقدمه وجود دارد و اصطلاحات عام مربوط به مارک را توضیح می‌دهد دیده می‌شود.
- با توجه به توضیحات بالا روشن می‌شود که دستنامه مارک ایران برای انجام وظیفه مهمی که در پیش رو دارد از قدرت و انسجامی بالا برخوردار است اما ابهامات و ناهماهنگی‌هایی در اطلاعات و دستورات مندرج در این دستنامه به چشم می‌خورد که بررسی و یافتن پاسخ برای آنها می‌تواند به بهبود و ویرایش‌های بعدی آن کمک نماید. این نکات به شرح زیرند:
۱. در صفحه یک پیشگفتار، شیوه نگارش متن این پندار را القاء می‌کند که استاندارد ISO 2709 پیش از مارک ایالات متحده به وجود آمده در حالی که این استاندارد از ساختار رکورد مارک ایالات متحده با تغییراتی، گرفته شده است.
۲. در پیشگفتار به تناوب از اصطلاحات "یونی مارک"، "مارک جهانی"، و "مارک بین المللی" استفاده شده است. بهتر است از یکی از این سه و ترجیحاً از "مارک جهانی" استفاده شود.
۳. در مواردی تکرارپذیر بودن یا نبودن فیلدهای فرعی مشخص نشده است، مانند فیلد فرعی \$a در فیلد 215، مشخصات

- نشانه # پر کرد. در مثال ۱۴ این فیلد نیز برای سال وفات ملکه انگلستان، نه چهار فاصله گذاشته شده و نه از چهار نشانه # استفاده شده است. در مثال شماره ۱۱ انتهای کتاب نیز در اولین فیلد 702 برای سال وفات، نه چهار فاصله گذاشته شده و نه از نشانه‌های # استفاده شده اما در فیلد دوم 702 در همین مثال، برای سال وفات از چهار نشانه # استفاده شده است. در مثال شماره ۱۸ انتهای کتاب نیز، در فیلد 700 از نشانه # استفاده شده است اما در فیلد 702 نه نشانه # و نه فاصله وجود دارد. در مثالهای فیلد 600، نام شخص به منزله موضوع نیز هر جا که یکی از دو سال وجود نداشته، حتی چهار فاصله هم گذاشته نشده است.
۸. بلوک 4، بلوک شناسه رابط که در شش صفحه ارائه شده و از اهمیت بالایی نیز برخوردار است در این ویرایش مارک ایران استفاده نشده است. اهمیت این بلوک در این است که روابط کتابشناختی میان آثار مختلف و رکوردهای مختلف را نشان می‌دهد. به عبارت دیگر، به وسیله فیلدهای این بلوک می‌توان رابطه میان آثار مختلف را با یکدیگر نشان داد. در تحقیقی که در سال ۱۳۸۱ درباره روابط کتابشناختی در کتابشناسی ملی جمهوری اسلامی ایران منتشر شد (زارع‌زاده، ۱۳۸۱) مشخص گردید که در تعداد ۲۵۰۷۰ فهرستبرگه مندرج در هشت مجلد از کتابشناسی ملی، تعداد ۳۱۷۳۰ رابطه کتابشناختی وجود دارد. اگر نه همه این روابط، حداقل درصد بالایی از آنها به توسط فیلدهای بلوک 4 کد می‌شوند. این بلوک در ویرایشهای بعدی مارک ایران قطعاً باید مورد استفاده قرار گیرد.
۹. و سرانجام، این پرسش را باید پرسید که چرا دستنامه مارک ایران به شکل کلاسوری منتشر نشده است. در صورتی که این دستنامه به صورت کلاسوری منتشر شود روزآمد ساختن آن بسیار آسانتر از زمانی است که به شکل صحافی شده بیرون می‌آید. اگر چه کمیته ملی مارک ایران تلاش بسیار نموده تا این فرمت را به شکلی هر چه جامع‌تر بیرون دهد اما مارک ایران در حال گذراندن دوران نوزادی خود است و دستنامه آن در معرض تغییرات بسیاری در آینده قرار خواهد گرفت. ویرایش آینده این دستنامه باید مانند بسیاری از دستنامه‌های مارکهای مختلف، به صورت کلاسوری منتشر شود.

منابع

فارسی

- زارع زاده، فرانک (۱۳۸۱). "بررسی روابط کتابشناختی در فهرستنویسی کتابشناسی ملی جمهوری اسلامی ایران". فصلنامه کتاب، ۱۳ (۴)، ۲۰-۲۹
- کمیته ملی مارک ایران (۱۳۸۱). مارک ایران. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- کوکبی، مرتضی (۱۳۶۶). "نقدی بر کتاب سرعنوانهای موضوعی فارسی". مجله علوم تربیتی و روانشناسی، ۱۱ (۱)، ۶۰-۷۱
- کوکبی، مرتضی (۱۳۷۶). "نگاهی به دروس سازماندهی مواد". فصلنامه کتاب، ۸ (۳)، ۵۷-۶۹